

SAMENVATTING

In het proefschrift *Grand Tour naar het Noorden* worden de relaties tussen de Nederlandse en de Noordelijke architectuur onderzocht in de periode 1890-1965 en in een vergelijkend perspectief geplaatst. Het uitgangspunt van dit onderzoek is de geringe aandacht die in de handboeken over de Nederlandse architectuur wordt besteed aan de relaties met Scandinavië. Doel van het onderzoek is uitspraken te kunnen doen over het belang van de wederzijdse relaties voor de architectuurgeschiedenis van Nederland en die van Scandinavië en Finland. Om tot een genuanceerd oordeel over deze betrekkingen te kunnen komen is tevens onderzoek gedaan naar de relaties tussen de Noordelijke bouwkunst en de architectuur van Groot-Brittannië en Duitsland

Vanaf de vijftiende eeuw tot halverwege de achttiende eeuw bestond er een levendige culturele uitwisseling tussen de Nederlanden en Scandinavië. Daaraan kwam wat de architectuur betreft een einde toen in Denemarken en Zweden in de loop van de achttiende eeuw Koninklijke Academies naar Frans model werden opgericht. Echter eind negentiende eeuw bloeide de wederzijdse belangstelling weer langzaam op. Het onderzoek volgt de ontwikkelingen van deze hernieuwde relaties vanaf 1890 tot de jaren zestig van de twintigste eeuw en tracht te achterhalen door wie, hoe en waarom deze interesse geïntensiveerd werd gedragen.

Na de inleiding van *Grand Tour naar het Noorden* wordt in het eerst deel van hoofdstuk 1 de situatie in Nederland aan het eind van de negentiende eeuw met betrekking tot Scandinavië geschetst. Vervolgens wordt ingegaan op de verschillende stromingen in de Europese en Amerikaanse architectuur rond de eeuwwisseling en wordt behandeld hoe architecten van Nederland, de Scandinavische landen en Finland, in hun zoektocht naar een authentieke stijl, bepaalde stromingen opnamen en verwerkten. Met het laatste deel, dat de Wereldtentoonstelling van Parijs 1900 behandelt, wordt het eerste hoofdstuk van dit onderzoek afgesloten.

De authentieke architectuur van het Finse en de Scandinavische paviljoens op deze Wereldtentoonstelling dwong grote bewondering af: een reden om in hoofdstuk 2 de blik te richten op de ontwikkelingen en hoogtepunten van de Scandinavische en Finse architectuur tot 1930: de architectuur van de Nationale Romantiek die in elk van de vier landen haar eigen dynamiek had en de architectuur van het *Nordisk Klassicism*, een stijl die teruggrijpt op de klassieke vormentaal en architecten inspireerde tijdens hun reizen door Italië en Griekenland. Deze specifieke stijl, die in Zweden 'Swedish Grace' wordt genoemd, is ten onrechte lange tijd als een overgang naar het functionalisme beschouwd.

De reacties van Nederlandse architecten op de Noordelijke architectuur in de periode tot 1930 is het onderwerp van het eerste deel van hoofdstuk 3. Er bestond veel aandacht voor de Noordelijke architectuur onder de Amsterdamse school architecten, die veelal werkzaam waren geweest op het bureau van Eduard Cuypers, als ook bij een groep architecten die werkte bij de Rijksgebouwendienst. De publicaties in de Nederlandse architectuurtijdschriften van onder meer Dirk Slothouwer, Gijsbert Friedhoff en Jan Wattjes vervulden een belangrijke rol. Jonge architecten ondernamen studiereizen naar Scandinavië en Finland, al dan niet gestimuleerd door hun docenten. Het onderzoek geeft een beeld van de impact en van de navolging van Scandinavische en Finse bouwkunst in de Nederlandse architectuur tot 1930.

In het tweede deel van dit hoofdstuk worden de relaties tussen Britse en Scandinavische architecten van 1900 tot 1930 behandeld. De Scandinaviërs bestudeerden in Schotland de techniek van granieten gevels, namen het tuinstadidee in stadsuitbreidingsplannen over en zij raakten geïnspireerd door de Arts and Crafts beweging. De Britse aandacht voor de Noordelijke architectuur werd echter pas serieus in de jaren twintig toen de Jubileumtentoonstelling in Göteborg werd gehouden en het Stadhuis van Stockholm werd ingewijd. De architect Ragnar Östberg werd bewonderd en zijn Stadhuis vormde de inspiratiebron voor een aantal Britse ontwerpen.

In het derde deel wordt de berichtgeving en interesse in Duitsland voor de Scandinavische en Finse architectuur onderzocht tot 1930. Behalve in de kunstenaarskolonies bestond er weinig interesse voor Scandinavische architectuur en ook de berichtgeving in de vaktijdschriften was gering. De architectuur van het stationsgebouw in Helsinki van Saarinen maakte indruk en kreeg navolging. Het belang van de Deutsche Werkbund, het Bauhaus en de architectuur van Tessenow voor de ontwikkeling van de Scandinavische en Finse architectuur is in dit hoofdstuk belicht. Tot slot is, aan de hand van de vele notities en reisverslagen inzichtelijk gemaakt hoe de interesse van Scandinavische en Finse architecten voor de architectuur in het buitenland en voor Nederlandse architectuur in het bijzonder zich manifesteerde.

De volgende twee hoofdstukken zijn gericht op de ontwikkelingen na 1930: hoofdstuk 4 op het Noordelijk Functionalisme in al haar facetten en hoofdstuk 5 betreft de reacties op die stijl in de bij dit onderzoek betrokken landen. Het Noordelijk Functionalisme beleefde haar grote doorbraak in 1930 met de Stockholmsutställningen. Achtereenvolgens passeren de belangrijkste functionalistische bouwwerken in Zweden, Noorwegen, Denemarken en Finland de revue. Speciale aandacht is aan de sociale woningbouw in Scandinavië en Finland geschonken. Als een reactie op het Noordelijk Functionalisme namen de persoonlijke contacten tussen de Nederlandse en Scandinavische architecten sterk toe. Hierbij blijkt de scheidslijn tussen de verschillende stromingen - de zogenaamde traditionalisten en functionaristen - veel minder stringent dan vaak verondersteld wordt.

Britse architecten en architectuurstudenten bezochten de Stockholmsutställningen en in de jaren hierna reisden een aantal Britse studenten met een beurs door Scandinavië. Interesse voor de Zweedse architectuur bestond al langer, maar nu ontstond ook aandacht voor Finse architectuur. Functionalistische gebouwen in Groot-Brittannië zijn veelal ontworpen door of met architecten uit het buitenland, waaronder gevluchte Bauhaus architecten die zich hier vestigden in de periode vóór 1940. Gezien de politieke situatie was vanuit Duitsland geen reactie op het Noordelijk Functionalisme te verwachten; de berichtgeving over Scandinavische en Finse architectuur is in die periode zeer gering.

In het laatste hoofdstuk is de focus vooral gericht op het belang van de Scandinavische en Finse architectuur en in het bijzonder de stedenbouw en bouwtechniek in relatie tot de wederopbouw in Nederland. Naast het belang van de contacten tussen architecten onderling komt in dit hoofdstuk de belangstelling van de overheid voor Scandinavië en Finland naar voren. In het bijzonder wordt gewezen op de docenten van de TH Delft en de Academie voor Bouwkunst in Amsterdam, die hun studenten stimuleerden de blik naar het Noorden te richten. De rol van de Scandinavische en Finse architectuur en stedenbouw in de Britse en Duitse wederopbouw architectuur is eveneens onderzocht. In deze landen ondervindt met name de architectuur van Alvar Aalto en Arne Jacobsen veel waardering.

De conclusie van dit onderzoek is dat relaties tussen de Nederlandse architectuur en de architectuur van Scandinavië en Finland vanaf 1890 continue aanwezig zijn en breed gedragen worden in de Nederlandse architectuurwereld. *Grand Tour naar het Noorden* toont aan dat er in de periode 1890-1965 een constante en intensieve uitwisseling heeft bestaan tussen Nederlandse, Scandinavische en Finse architecten. Deze relaties tussen Nederlandse en Noordelijke architectuur en architecten zijn uniek te noemen. Het onderzoek naar de situatie in Engeland en Duitsland maakte duidelijk dat de relaties van Britse en Duitse architectuur en architecten in dezelfde periode van een geheel andere orde waren; gefragmenteerd en zeer afhankelijk van bepaalde personen.

In de toekomstige compendia over de Nederlandse architectuur en stedenbouw dient het fenomeen van de relaties met de Noordelijke architectuur een prominente plaats te krijgen. Ook binnen de architectuurgeschiedenis van de twintigste eeuw behoort een aanzienlijk betere positie te worden toegekend aan de Noordelijke architectuur.